

Svenska – bildningsämnet som försvann

Svenskämnet utveckling under historien med tonvikt på 1990-talet och perspektiv mot 2000-talet

Den förändrade gymnasieskolan

Gymnasieskolan har under 1990-talet genomgått stora förändringar. Den har plötsligt blivit en skola för alla. Så gott som alla svenska ungdomar börjar idag gymnasiet och allt fagert tal som präglat skoldebatten i decennier har som i ett trollslag blivit verklighet. Visserligen klarar sig inte alla dessa ungdomar igenom de tre åren i gymnasiet – enligt uppgifter får endast 75% gymnasieexamen. Verkligheten verkar ännu en gång ha hunnit ikapp visionerna.

Alla gymnasieelever får efter examen idag allmän behörighet till universitet och högskola, något som på pappret är lovansvärt. I praktiken däremot innebär det faktum att alla elever läser samma kurser lika länge en katastrof för alla inblandade. Elever som inte har något som helst studieintresse tvingas igenom teoretiska kurser mot sin vilja år efter år. Det är näst intill omöjligt att motivera sådana elever när relationen mellan utbildningen och arbetsmarknaden är så diffus som idag – trots att nya pedagogiska modeller prövas i många klassrum över hela Sverige.

Statlig styrning är ett minne blott. Numera gör varje skola upp sina egna betygs-kriterier och sina egna kursmål. Dessa kan skifta rejält mellan skolorna. Det finns inte någon som helst nationell kontroll över hur dessa lokala mål och betygs-kriterier sätts. I praktiken innebär det naturligtvis att en skola kan ställa mycket höga krav medan en annan kan ställa mycket låga krav – på samma betyg. Idag är denna orättvisa redan verklighet. Hur man har tänkt att elever med så olika bakgrund och med så orättvist satta betyg sedan ska konkurrera till högskolor och universitet undrar man förstås.

Det förändrade svenskämnet

Svenskämnet har genomgått en i det närmaste total förändring de senaste åren. Från att ha varit ett fast förankrat skolämne med hög status har svenskämnet försvagats rejält. Litteraturundervisningen har försvagats kraftigt i och med att det dubbla betyget i dels språket, dels litteratur togs bort och ersattes av ett enda betyg. Dessutom har timplanen minskat vilket innebär att den genomsnittlige gymnasisten får färre timmar undervisning under sina år på gymnasiet.

Hur antalet timmar fördelas är upp till varje skola. Många skolor erbjuder till exempel inte alla elever svenskundervisning i årskurs tre på gymnasiet längre. De elever som vill kan läsa fortsättningskursen – den s.k. C-kursen – men det är inte obligatoriskt. Lärare tvingas acceptera att klämma in kursen i svenska på minimal tid för att ge eleverna möjlighet att välja andra mer lockande kurser som datordesign eller EU-kunskap. Att lära sig behärska sitt språk är ju fråga om en process där eleverna måste ges möjlighet att utvecklas. Den processen tar tid och kräver mognad, något som omöjligt kan infinna sig efter en snabbkurs på några veckor i början av gymnasieutbildningen.

Nu släpps också timplanen helt fri i och med att den nya ”nya gymnasieskolan” träder i kraft 1 juli 2000. I *Gymnasieskolans inriktningar och program mål m.m.* redovisar Skolverket regeringsuppdraget att utforma 2000-talets gymnasieskola och bjuder på delvis skrämmande

läsning. Skolorna ska få ännu större valfrihet att ”variera utläggningen /av kurser/ över tid” och ”lokalt etappindela kärnämnen”, dvs. rätten att förkorta kurser som det passar. Elever ska ges ”möjlighet att klara av en delkurs i stället för hela kurser”. I praktiken innebär naturligtvis detta ytterligare ett hot mot svenskan; risken är uppenbar att svenskan helt får ge vika för andra ämnen som uppfattas som mycket viktigare. Svenskan uppmanas också att ”samverka över ämnesgränserna” vilket lätt kan leda till att den blir ett stödämne till andra ämnen.

Måste vi vara så pessimistiska?

Svenskämnet är alltså inte längre som förut. Det kan verka som om det är fråga om en meningslös urholkning av kanske det viktigaste i människors liv – nämligen deras språk. Men måste vi vara så pessimistiska; kanske det finns en tanke bakom ändå? För att svara på den frågan måste vi ta med samhällsutvecklingen i beräkningen och se på förändringen av svenskämnet ur en språkpolitisk synvinkel. Det är naturligtvis så att varje förändring av undervisningen i svenska innebär fantastiska möjligheter att påverka framtidens medborgare. Den undervisning – eller brist på undervisning – ungdomarna får under sina mest formbara år påverkar dem naturligtvis och ger på sikt effekter på samhället i stort.

Det kan vara av intresse att ta reda på vilka språkpolitiska bevekelsegrunder som legat bakom svenskämnets utformning under de senaste fem århundradena – vilka samhällskrafter har styrt utvecklingen och varför. Låt oss ta historien till hjälp och undersöka saken.

En historisk tillbakablick på svenskämnets utveckling

Medeltiden

Under medeltiden bedrevs undervisning för framför allt de bildade skikten. Köpmännen hade sina egna skolor där ungdomarna undervisades i latin (den tidens enda fungerande kommunikationsmedel), räkning och navigationskonst och juridik. Adels ungdomar undervisades i ridning, simning, bågskytte, fäktning, schackspel, sång och versskrivning.

Under medeltiden började undervisning också bedrivas i domkyrko- och klosterskolor. Elevunderlaget bestod där av fattiga pojkar. Undervisningen bestod av trivium och sång. Den syftade framför allt att göra präster av pojkarna. Trivium innebar studier i grammatik (rättstavning och litteraturläsning), retorik (talarkonst) och dialektik (disputationskonst och begreppsanalys). En modern läsare inser snabbt att alla dessa ämnen är utmärkande för svenskämnet – praktiskt taget all undervisningstid ägnades åt vad vi i dag skulle kalla svenskämnet.

Folket erbjöds ännu inte någon undervisning utöver en elementär kyrklig sådan- föräldrar skulle lära barnen Fader vår, trosbekännelsen och Ave Maria. Troskunskaperna kontrollerades sedan vid bikten och konfirmationen.

1500-talet

Reformationen gjorde sig raskt av med klostren och därmed även klosterskolorna. Gustav Vasa byggde upp ett eget utbildningssystem som innebar en försämring på alla nivåer (bl. a. stängdes Uppsala universitet helt och hållet). Människor upphörde att sätta barnen i skola eftersom utbildningen inte ledde någon vart (prästernas villkor försämrades ju radikalt). Detta ledde till en stark nedgång av elevantalet i de svenska skolorna. Ytterst få ur adeln gick någon slags högre utbildning.

Den lilla undervisning som riktade sig till folket bestod av att sockenprästen undervisade i katekesen och kunskaperna kontrollerades i husförhören. Skolorna erbjöd fattiga pojkar undervisning i latin och kristendomskunskap. Fanns tillgång på kunniga lärare erbjöds även grekiska och hebreiska. Huvuduppgiften var förstås att utbilda eleverna till lutherska präster.

Vi får konstatera att svenskämnet inte stod högt i kurs under perioden.

1600-talet

Skola och utbildning får plötsligt ett uppsving tack vare att Gustav II Adolf insåg att han behövde duktiga ämbetsmän som kunde verka både i Sverige och ute i Europa. Uppsala universitet öppnades igen. Det fanns också betydande ekonomiska resurser att ösa ur.

Två slags latinskolor infördes – en sexårig katedralsskola och en fyraårig provinsialskola. Eleverna gick två år i varje klass så i praktiken var utbildningarna alltså dubbelt så långa.

Drottning Kristinas nya skolordning delade in undervisningen i tre nivåer – från universitet, via gymnasier till s.k. trivialsolor. Trivialsolorna var organiserade på ungefär samma sätt som gymnasierna med lärare som undervisade ämnesvis. Gymnasierna skulle bidra med egna tryckerier där man framställde goda läroböcker. Vid mitten av 1600-talet beslutades att gymnasierna skulle vara en förberedelse till universitetet.

Trivialsolan skulle delas upp i två delar – en skriv- och räkneklass tänkt för köpmännen. Utöver räkning skulle man lära sig ”en ren och prydlig svenska” (något som genomsyrade hela skolordningen). Svenska hade införts efter kritik mot den överdrivna undervisningen i latin som medförde att ju mer bildad man var desto sämre svenska kunde man. Svenskan hade fortfarande inte en egen plats på schemat, men vid t.ex. latinöversättningarna lade lärarna stor vikt vid noggrannhet i svenska språket. Riksstället var viktigt att värna om. Latinväldet förblev orubbat under hela århundradet trots att svenskan blev allt viktigare i litteratur, handel och diplomati.

Adeln deltog inte i dessa mer allmänna skolor. De hade andra intressen som krävdes för en karriär inom krigstjänst, diplomati och förvaltning. Franska blev ett nytt skolämne.

Folket fick fortfarande enbart undervisning i kristendom och några egentliga skolor fanns inte. Församlingsprästen lade allt större vikt vid husförhören. Kanske bidrog detta till ökade krav på folks läskunskaper.

1700-talet

De storartade visioner som föddes under det tidigare seklet fick tyvärr inte heller nu någon egentlig genomslagskraft. Det mesta var sig faktiskt likt. Trivialsolan fick benämningen lärdomsskolan och innehöll fortfarande en skriv- och räkneklass för köpmännen, vilken fick benämningen apologistkolan. Gymnasierna var avsedda för att utbilda präster. Folket fick inte någon som helst undervisning utöver husförhören.

Först efter franska revolutionen gav latinundervisningen på allvar vika för undervisning i svenska språket och då framför allt på universitetet t.ex. i form av föreläsningar på svenska (fast bara i s.k. nyttoämnen som ekonomi, naturalhistoria och kemi). Över huvud taget verkade de stora förändringarna ske på universitetet och inte på lägre nivåer.

En del nya idéer diskuterades som att gymnasisterna skulle skriva rapporter om hemortens näringsliv, sedvänjor och historiska minnesmärken.

1800-talet

Först nu var tiden mogen för att genomföra de idéer som föddes under 1600- och 1700-talen. Till exempel genomfördes nu folkundervisningen på allvar. Nya befolkningsgrupper fick makt i samhället i och med att enväldet avskaffades. Industrialiseringen medförde också att arbetarklassen och medelklassen växte sig starka. Dessa grupper saknade dock fortfarande inflytande i samhället.

Allmänna läroverket blev det nya namnet på den gamla trivialsolan. Apologistkolan blev en självständig organisation. Hebreiska blev obligatoriskt ämne i den sista klassen och latinet lästes från den första klassen tillsammans med grekiska. Naturalhistoria och moderna språk fick ingen plats här. Den nya elementarskolan med C. J. L. Almqvist som rektor blev dock

försöksskola med tonvikt på moderna språk och ämnesläsning. 1849 förenades lärdoms- och apologistskolan till ett läroverk dit också gymnasiet fogades. 1864 infördes studentexamen vid läroverken för inträde till universiteten (och bestod till 1968). Ämnesläsning infördes. Elever kunde också befrias från undervisningen i latin, grekiska och hebreiska. På 1850-talet delades läroverken in i två linjer – latinlinjen och reallinjen – och den formen bestod under hela 1800-talet. På 1860-talet infördes en halvklassisk variant av latinlinjen med engelska i stället för grekiska. Moderna språk infördes också, särskilt tyska men också franska (försigkomna elever ur apologistskolan kunde dock få samläsa med gymnasisterna).

Först under 1800-talet fick flickor möjlighet att studera men utvecklingen gick långsamt. 1870 fick kvinnor rätt att avlägga studentexamen och 1877 rätt till akademisk examen.

Folkskolan infördes 1842 och var obligatorisk. De tänkta effekterna lät dock vänta på sig – det var svårt att rekrytera lärare och de man rekryterade var inte alltid så kunniga, många elever behövdes i familjens jordbrukssysselsättning och gick inte regelbundet i skolan för att nämna några problem. Stabil blev inte folkskolan förrän på 1880-talet.

Svenskämnet infördes som ämne på skolschemat i läroverket 1807 och i folkskolan 1842. Men inte förrän mot slutet av 1800-talet fick det en självständig ställning i läroverket och fler uppgifter, mer tid och större vikt också i folkskolan.

1900-talet

Svenskämnet stärkte sin ställning på 1900-talet efter det att latinet 1905 enbart undervisades i på latinlinjen. Svenska blev det centrala bildningsämnet och timtalet ökade kraftigt fram till 1933. I 1905 års stadga krävdes godkänt betyg i svensk skrivning för både real- och studentexamen och svenska ingick också i den muntliga tentamen. Det är från den här tiden som litteraturundervisningen blev en självständig och inte sällan dominerande del av ämnet. Undervisningen moderniserades och anpassades till det faktum att bara en liten del av läroverkseleverna gick vidare mot prästseminarier och ämbetsmannabanan.

Läroverksreformen 1905 kallades ”medelklassens reform” eftersom medelklassen hade kämpat hundra år mot latinskolans. Det har varit en kamp mot gamla bildningsprivilegier och mot kyrkans överhöghet över skolan. Man ville ha mer demokratisk och sekulariserad skola samt en mindre auktoritär och disciplinerande undervisning. Svenskämnet stod högt i kurs under perioden 1905 till 1945 och anledningen till att ämnet förstärktes så kraftigt var att svenskan vid sidan om historieämnet fick i uppgift att skapa en nationell identitet.

På 1920-talet fick allt fler flickor möjlighet att gå i läroverk och då i särskilda flickläroverk. Realskolan fick många praktiska inriktningar som gav behörighet till olika tekniska skolor och handelsskolor. Både utformningen av flickskolan och folkskolan ger svenskämnet en skjuts, men ämnet skiljer sig kraftigt beroende av vilken skolform det undervisas från: läroverk, flickskola, folkskola eller yrkesskola.

Tiden efter andra världskriget medförde den största förändringen i skolhistorien sedan den organiserade utbildningen kom till. Det blev en massutbildning med obligatorisk 9-årig grundskola, gymnasieskola för i princip alla som gått ut grundskolan, vuxenutbildning, invandrarundervisning och förskola. 1950 beslutar riksdagen om 9-årig grundskola. 1962 kommer den första läroplanen för grundskolan och 1965 kommer läroplanen för gymnasiet och fackskolan. 1970 blev gymnasiet en sammanhållen skolform som också innefattade yrkesundervisningen – och fick en ny läroplan.

Från LGY 65 till LPF 94

Svenskämnet har sakta men säkert förändrats till ett ämne för alla i en skola för alla. Från det att olika läroplaner utformats för de olika utbildningsformerna har vi idag en och samma läroplan för gymnasiet alla program. Det framgår att det är läroplanerna för yrkesutbildningarna som mest påverkat vår moderna läroplan. Där var det redan på 60-talet

viktigt att centrera undervisningen kring elevens fostran och motivation. Svenskundervisningen har successivt förenklats och sänkt ambitionsnivån

Svenskan har alltmer blivit ett kommunikationsämne där synen är den att språk utvecklas i kommunikation med andra och man betonar en funktion snarare än bildning. Friare pedagogik med elevaktiva arbetsformer uppmuntras och undervisningen blir allt mindre detaljstyrd: litteraturstudierna kan nu med fördel vara tematiska (inte kronologiska) utifrån elevens intresse, skrivundervisningen blir allt mer processinriktad och klasserna uppmuntras att anpassa studierna efter egna önskemål. Inga elever får slås ut i en skola för alla.

I LPF 94 slår dessa knoppar ut i full blom. Individualisering är nyckelordet - svenskämnet ska bidra till elevernas personliga utveckling och förbereda dem för det "livslånga lärandet". Kurserna har blivit målrelaterade och det framgår tydligt att kunskap inte längre betraktas som något absolut. Däremot betonas metoder vid inläring starkare än kunskaperna i sig. Målen är så vagt beskrivna att de lämnar fältet fritt för tolkningar. Hur ska t.ex. en lärare kunna bedöma elevens förmåga att "kunna använda skrivandet för att tänka och läsa"? Vad innebär det konkret? Hur sätter läraren betyg? Svaret är förstås att **alla** lärare gör olika.

Svenskämnet – föremål för förändringspolitik?

Vi har sett att skolan i högsta grad är ett instrument för politisk styrning och har varit det under de senaste femhundra åren. Vi har också sett att bakom denna politiska styrning ligger samhällsförändringar och nya krav på medborgarna. Vad vi däremot inte sett tidigare är så snabba förändringar av den svenska gymnasieskolan som skett under 1990-talet.

Man frågar sig varför svenskämnet och gymnasieskolan reformerats så kraftigt. Det första man tänker är kanske att reformerna har syftat till att förändra samhället, men så är inte fallet. Reformerna har i stället syftat till att anpassa skolan efter en samhällsutveckling som redan ägt rum, nämligen arbetslösheten, det högteknologiska näringslivet och trender i det nya informationssamhället.

Reformerna har uppenbarligen syftat till att bidra till social utjämning, men skolmyndigheterna har inte lyckas. Visserligen har fler ur de lägre samhällsklasserna höjt sin utbildningsnivå, men samtidigt har de högre också höjt sin. Vi vet ju att arbetsgivare nu kräver högskoleexamen för de enklaste sysslorna. Den sociala situationen är bevarad.

En snabb teknologisk utveckling i näringslivet har starkt påverkat gymnasieskolan och vi har sett nya skolämnen födas som fått bre ut sig bland annat på svenskans bekostnad.

Oron för ungdomsarbetslösheten har också spelat in förstås. Myndigheterna har varit så måna om att öka utbildningsnivån för alla att de inte har sett att nivån sänkts totalt. Realistiskt sett innebär bara förlängningen av gymnasieskolan att ungdomsarbetslösheten har skjutits upp till lite senare.

Den stora frågan är om makthavarna har gjort en tillräckligt insiktsfull analys av vårt samhälle och dess krav för att kunna styra svenskämnet i rätt riktning.

Demokratien behöver svenskämnet!

Låt oss först konstatera att svenskan idag inte är vad det en gång varit. Den har förlorat sin plats som skolans centrala bildningsämne. Och nedmonteringen av svenskämnet har gått fort. 1933 hade svenska det högsta timtalet i modern tid – 13 timmar i veckan. År 2000 är det inte ens säkert att eleverna får 2 timmar i veckan eftersom timplanen nu släpps helt fri.

På 20-talet, då endast 2% av ungdomarna gick ut gymnasiet, var det enklare. Gymnasiet var till för de få och privilegierade – blivande män i staten – och gymnasiet hade en gemensam värdegrund att stå på. 1999 samsas alla där - 99% av alla ungdomar påbörjar idag en gymnasieutbildning - och vi kan inte räkna med att det finns någon självklar värdegemenskap. Skolan har däremot en uttalad värdegrund – den demokratiska principen. Här ligger den stora

paradoxen – och skolans stora utmaning. Hur förbereder man alla dessa olika gymnasister med olika värderingar för vuxenlivet i ett demokratiskt samhälle?

En väg är att ge gymnasisterna goda kunskaper om hur vår svenska demokrati utvecklats (historia), hur olika tankegångar samtalat med varandra under tidens gång (filosofi) och hur enskilda människor känt och tänkt (litteratur) - kort sagt baskunskaper i de gamla bildningsämnena. Men tyvärr, mycket lite finns kvar av dessa ämnen i dagens gymnasieskola.

I stället för att värna om den gemensamma värdegrunden – demokratin – har den svenska gymnasieskolan givit vika för det moderna samhällets krav. Och monterat ner svenskämnet som bildningsämne.

Pedagogisk och psykologisk forskning har slagit fast att människor lär sig bättre om de är motiverade och intresserade. Det **är** svårt att motivera eleverna i en gymnasieskola som inte kvalificerar till någonting. Och eleverna måste man behålla – annars vore det ju inte en gymnasieskola för alla. Eleverna ska baxas igenom gymnasiet till varje pris – med eller utan kunskaper. Därför sänker man kraven för kärnämnena. Därför betonar man elevens valfrihet. Därför släpper man timplanen fri. Men då ska man ärligt erkänna att man börjat att ge upp tanken på att det över huvud taget kan finnas en gemensam värdegrund bland oss svenskar. Och detta i en tid då nazister dödar fackföreningsmän, detonerar bomber i journalisters bilar och mordhotar de modiga som står upp för demokratin.

Låt den svenska gymnasieskolan bedriva en aktiv förändringspolitik på djupet i stället för en passiv anpassning till tillfälliga trender. Förstärk svenskämnet!

Litteratur:

LGY 65

LGY 70

Supplement 75

Supplement 80

LPF 94

Gymnasieskolans inriktningar och program mål m.m. (Skolverket, 1999-09-15)

Björkman, Torsten: Ny teknik och nya kvalifikationskrav – en utmaning för gymnasieskolan ur: Gymnasieskolan i utveckling R 86:29, Skolöverstyrelsen

Brink, Lars: Litterär kanon i det svenska gymnasiet 1905-45 ur: Svenskämnet i förvandling, Studentlitteratur, 1991

Englund, Boel: Litteraturen i gymnasieskolan på 1920- och 1980-talet ur: Svenskämnet i förvandling, 1991

Gymnasieskolan i utveckling R 86:29, Skolöverstyrelsen

Lindensjö, Bo och Lundgren, Ulf P: Politisk styrning och utbildningsreformen ur: Gymnasieskolan i utveckling R 86:29, Skolöverstyrelsen

Malmgren, Gun: Svenskämnets identitetskriser – moderniseringar och motstånd ur: Svenskämnet i förvandling, Studentlitteratur, 1991

Nilsson, Lennart och Wennås, Olof i Gymnasieskolan i utveckling R 86:29, Skolöverstyrelsen

Sandström: Utbildningens idéhistoria, 1975

Thavenius, Jan: Traditioner och förändringar ur: Svenskämnet i förvandling, Studentlitteratur, 1991

Wadensjö, Eskil: Gymnasieskolan och arbetsmarknaden ur: Gymnasieskolan i utveckling R 86:29, Skolöverstyrelsen